

УДК 316.442

Мосійчук Т. Є.

к. соц. наук, доцент кафедри соціології
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
Інституту соціальних наук, к. 40,
Французький бул. 24/26, м. Одеса-58, 65058, Україна тел.: (048)68-60-92, е-
шайл: tamarakozak@yadex.ru

ОСОБЛИВОСТІ ПОТЕНЦІЙНИХ СОЦІАЛЬНО-ЕКСКЛЮЗИЙНИХ ПРОЦЕСІВ У СЕРЕДОВИЩІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

Стаття присвячена особливостям вивчення соціальних ризиків та потенційних соціально-ексклюзивних процесів у студентському середовищі. Автором розкривається сутність поняття та описуються процеси соціальної ексклюзії. Особливий наголос робиться на ідеї необхідності дослідження соціальних ризиків, що можуть привести до стану та ситуації соціальної ексклюзії молодих фахівців.

Ключові слова: соціальна безпека, соціальна ексклюзія, соціальний ризик.

В якості головної проблеми сучасного суспільства визначився надактуальний виклик: у найкоротші терміни забезпечити всім людям, всім сім'ям достойний, якісний рівень життя та безпеки. Це можливо досягти при зрозумілій відповіді: куди, чому і як йде країна; чи може сподіватися кожна людина в найближчий час на достойне життя та власну безпеку; на кого, на чию допомогу може сподіватися людина у складній ситуації; кому вона може бути потрібною, окрім самої себе.

Такі питання актуальні як для державних структур і їх управлінців, недержавних організацій та об'єднань людей, окремих осіб, так і для плеяди науковців, що відповідали на певні запити суспільств у минулому й намагаються і зараз дати відповіді на вкрай складні та суперечливі питання.

Місія, зокрема, соціології може бути особливо значною і затребувано-ю саме у вивченні пошуку способів досягнення консенсусу та соціального порядку.

В. Ананьїн і О. Пучков виділяють такі загрози соціальній безпеці: ан-тогонізація соціальної структури, безробіття як одна з форм соціальної ізоляції, масова девіантна поведінка, міжнаціональні та міжконфесійні конфлікти, духовно-моральна аномія, відчуження населення від влади, відносне та абсолютне зниження рівня та якості життя населення, здоров'я населення, соціальна екологічна ситуація, соціально-інформаційна ситуація, неефективність органів влади, основні соціальні ризики у молодіжному середовищі [1, с. 194-197].

Актуальність теми дослідження визначається особливостями ситуації та стану в українському суспільстві через недостатність прогнозованості наслідків соціальних дій; значущість цієї проблематики збільшується особливо для молоді, передусім для випускників вузів, змушених шукати

шляхи реалізації кар'єрного ресурсу в ускладнених умовах конкуренції на сучасному ринку праці. В таких умовах саме освіта як соціальний інститут стає ресурсом соціальної мобільності молоді. Реалізуючи свої соціальні функції, контекстна освіта орієнтує студентів на засвоєння професійних навичок, адаптує фахівців до місць постійного проживання і таким чином уможливує реалізацію фахових знань, сприяє відновленню соціальних інтересів та потреб соціально-територіальних громад з бажанням досягнення життєвого успіху і відповідного соціального стану.

Наукова новизна полягає в розробці принципово нової цілісної парадигми контекстної освіти в класичному університеті [3, с.15], що створить умови формування власної соціальної безпеки майбутнього фахівця, захистить його від соціально-екслюзійних процесів та соціальних ризиків на ринку праці.

Вивчення бачення студентами потенційних ризиків на ринку праці, дослідження їх соціальної безпеки через реалізацію себе в професії за місцем проживання дасть можливість викладачам соціогуманітарного профілю формувати навчальні програми, адаптовані до потреб територіальних громад прикордонних регіонів, студенти з яких переважно навчаються у класичному університеті, а це, в свою чергу, стане чинником зменшення соціально-екслюзійних процесів.

За час трансформаційних змін в українському суспільстві змінилося багато параметрів соціальної стратифікації, відбулася глибока поляризація населення. Вимушена низхідна соціальна мобільність стала типовим явищем. Одним із крайніх наслідків такої мобільності в умовах соціальної поляризації стало явище, що дістало в західній соціології назву «соціальної ексклюзії». Термін «соціальна ексклюзія», на що вказує Ф. Бородкін, вперше почали використовувати в 1974 р. у Франції для позначення соціально незахищених категорій населення. Російський вчений розкриває два підходи, що сформували науковці, до інтерпретації соціальної ексклюзії — французький та англосаксонський [2].

Відомо, що концепція соціальної ексклюзії найбільш очевидна в сфері права, в універсальній формі може розглядатися як ситуація, в котрій порушуються права, що захищаються нормативно-правовими актами різних рівнів (міжнародними та регіональними конвенціями, підписаними та ратифікованими). У цьому аспекті соціальну ексклюзію використовують європейські правозахисні рухи. При такому підході соціальна ексклюзія виявляється тісно пов'язаною з проблемами бідності та мінімального життєвого стандарту, хоч ними не обмежується.

Відзначимо, що на процеси соціальної ексклюзії в сучасних суспільствах у своїх роботах вказують Н. Луман, П. Лукман, підкреслюючи, що концепції соціальної ексклюзії можна розглядати в описовому, аналітичному та нормативному аспектах. Вони порівнюють ситуацію соціальної ексклюзії з ситуацією бідності як відносної депривованості, але розмежовують їх. Бідність та соціальна ексклюзія можуть бути синонімами, однак поняття «соціальна ексклюзія» значно ширше. Тобто соціальна ексклюзія може бути пов'язана не тільки з бідністю, а й з культурно-етнічними, економічними,

релігійними обставинами. В аналітичному відношенні соціальна ексклюзія розглядається під кутом зору взаємозв'язку між бідністю, зайнятістю та соціальною інтеграцією. Наприклад, можливо соціальну ексклюзію визначати умовами ранньої соціалізації індивіда [4].

Вченими виокремлюється соціальна ексклюзія, що більше пов'язується з процесами маргіналізації внаслідок обмеженого доступу до основних інститутів суспільства.

Ситуація соціальної ексклюзії — об'єктивовані обставини. Н. Луман вказує на масштабний рівень продукування та поглиблення нерівностей, пов'язуючи метакод включення/виключення. А це означало б, як вказує вчений, що «деякі люди будуть особистостями, а інші — тільки індивідами; що деякі будуть включені у функціональні системи, а інші виключені із них, залишаючись істотами, котрі намагаються дожити до завтра; що деякі будуть вивільнені як особистості, а деякі — як фізичні тіла; що піклування та зневага опиняться по різні боки межі, що тісний зв'язок виключення та вільний зв'язок включення розрізняють лиху долю та вдачу; що завершаться дві форми інтеграції: негативна інтеграція виключення та позитивна інтеграція включення» [5, с. 95-109].

Слід підкреслити, що в кожній демократичній країні існує нормативно-правова база для боротьби з соціальною ексклюзією. Однак в Україні соціальна ексклюзія збільшується внаслідок невизначеності чи бездієвості правових норм, відсутності інституціональної регуляції поведінки, деградації економіки.

Тому боротьба з соціальною ексклюзією іноді набирає протизаконних, агресивних форм. На перший план виходять вимоги до тих, хто розпоряджається значними ресурсами. Як правило, вимоги адресуються органам влади. Але серед громадських організацій, що мають відношення до соціальної ексклюзії, переважають жертви соціальної ексклюзії і ті, які беруть на себе функції їх захисту. Більша ж частина жертв соціальної ексклюзії в період соціальної катастрофи не захищена правовими нормами. У цій ситуації опиняються, зокрема, групи малозабезпечених, переважно тих, хто в пошуках роботи, сім'ї; тих, хто має погане житло, або взагалі його не має; люди, які живуть у несприятливих умовах; страждають на соціально небезпечні хвороби; ті, що звільнилися з місць відбуття покарання згідно з вироками суду. У таких групах, як вказують науковці, в Україні опинилася майже половина населення, у тому числі молоді спеціалісти без набутого досвіду роботи.

Локальне співтовариство не має можливості продукувати ресурси та долати ситуації соціальної ексклюзії тільки власними силами. Головною умовою відтворення ресурсів стає існування міжгрупових зв'язків, достатніх для того, щоб індивіди відчували взаємну відповідальність і ідентифікували себе з групою. Друга умова — можливість підтримання активних контактів між індивідами, їх орієнтація не стільки на захист від соціальної ексклюзії, як на інклюзію — прийняття самостійних рішень у межах спільноти. Третя умова — можливість підтримання та збереження «напрацьованих ресурсів» (фінансових збережень, майна) і забезпечення певного

рівня безпеки. Є й умови зовнішнього характеру, пов'язані з добродійним ставленням з боку державного та регіонального управління. Відтворення власних ресурсів передбачає включення жертв у проектування виходів із ситуації соціальної ексклюзії та реалізацію таких проектів. Головне тут — процес включення індивідів у формування нової ситуації.

Окрім того, в «мирну» боротьбу з соціальною ексклюзією залучені регіональні, національні та міжнародні суспільні формування та рухи. Важливими формами діяльності, спрямованими на зменшення чи уникнення соціально-ексклюзійних процесів, у наш час стає волонтерська, соціально- реабілітаційна. Однак, на наш погляд, вони ще не відповідають сучасним вимогам і не набули традиційної форми впливу.

Студентська молодь як соціально-демографічна група яка характеризується соціальними статусами батьків, які займають різні позиції в ієрархії соціальних статусів і ролей у соціальній структурі суспільства. Студенти, знаходячись у ситуації примірки власних соціальних статусів і ролей, можуть їх засвоювати через процеси інтеріоризації. Коли це не відбувається, то настають протилежні процеси і через період маргінального стану може настати стан/ситуація соціальної ексклюзії.

Стан соціальної ексклюзії визначається індивідуальним сприйняттям ситуації через самоідентифікацію. Наприклад, значна частина інвалідів, що навчаються у вищих навчальних закладах, зовсім не вважають себе обділеними чи безпомічними. Багато з них, навпаки, виявляють таку високу фізичну та суспільну активність, котра не властива «нормальним» людям.

Особливість сьогодення часу — зростання кількості осіб, змушених ризикувати, тому що ускладнення соціальної реальності збільшує кількість невідомих ситуацій. Для вивчення особливостей потенційних соціально-ексклюзійних процесів у студентському середовищі у квітні-травні 2014 року було проведено соціологічне дослідження серед студентів денної форми навчання Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Методом анкетування опитано 379 студентів, помилка вибірки не перевищує 5% (з ймовірністю 0,95). Тип вибірки — серійна.

Метою дослідження було вивчення ризиків, з якими можуть зіткнутися студенти після закінчення вузу, та чинників, що можуть вплинути на стан власної соціальної безпеки та уникнути соціально-ексклюзійних процесів.

Результати дослідження можна представити наступним чином. Досить суттєвим є показник тих студентів, яким з різних причин доводилось сполучити навчання з роботою. Це підтвердили 35,3% студентів з сільської місцевості та 42,2% — міської місцевості проживання. Якби у студентської молоді була можливість вибору щодо працевлаштування, то більшість з них віддали б перевагу створенню власної справи. Такий варіант обрали як міські, так і сільські студенти — 34,5% опитаних. Переважна більшість сільських студентів, а це 87,9% та 82,6% міських впевнені, що безробіття молоді в Україні — досить поширене явище і причиною безробіття молоді в Україні найчастіше вказується на відсутність законодавчої бази, що забезпечує працевлаштування молодих фахівців — 60,3% та 59,6% відповідно. На відсутність робочих місць як таких вказують 47,4% сільських

та 33,5% міських студентів. На відсутність досвіду як причину безробіття вказали третина студентів від всієї сукупності, і лише невелика частина в якості причини вказує недостатній рівень освіти, майже по 12,1%.

Сільські студенти досить песимістично оцінюють свою можливість у майбутньому знайти постійне місце роботи. 65,5% сільських та 57,3% міських студентів зазначили, що безробіття для них цілком реальне. 5,2% респондентів зазначили, що вони взагалі не вбачають перспектив працевлаштування. На основі таких даних можливо зазначити, що нинішнє студентство не зможе повністю зреалізувати себе на ринку праці, розуміючи об'єктивні причини, й поповнить лави безробітних, стануть жертвами ексклюзії від засобів до існування, продукуючи групу соціальної депривації.

На думку молоді, найважливішою допомогою від держави у працевлаштуванні є гарантоване працевлаштування — 67,2% та створення ефективної системи допомоги у працевлаштуванні — 54,3%. 19,8% бачать прийнятною допомогу просто у вигляді грошової допомоги по безробіттю.

Загалом студентська молодь характеризується цілеспрямованістю. Але у процесі досягнення цілей вони стикаються з різними ризиками. Серед студентів із сільської території проживання хвилює в першу чергу неможливість реалізації себе в професії -59,4%; неможливість придбання житла в якості ризику вбачають 51,5%. Досить суттєвим є ризик щодо втрати здоров'я (33,7%) та втрата віри у свої власні сили (26,7%). Також досить значним для студентів є ризик складності реалізації себе за місцем проживання (18,8%) та складність виїзду за кордон на постійне місце проживання (16,8%).

Важливим в дослідницькому пошуку є те, що вища освіта, як соціальний інститут та чинник соціальної безпеки, згідно з подобаннями студентів, знаходиться на передостанньому місці (16,7%), після інституту релігії — 7,9% і виробництва — 5,1%. Збереження соціальної безпеки студенти в першу чергу покладають на такі соціальні інститути, як держава — 66,2%, право і сім'я — по 45,4%, медицина — 42,1%, армія — 39,8%.

Згідно з гіпотезою, що на стан соціальної безпеки впливає прямий зв'язок і взаємозалежність між безпекою держави та безпекою громадян. Соціально-економічні витрати держави, соціальних інститутів освіти і сім'ї з однієї сторони, і незалученість наукового та інтелектуального потенціалу сучасним суспільством призводить до соціальних ризиків і небезпеки суспільства і особистості. Таким чином, гіпотеза про те, що вища освіта виступає механізмом соціальної безпеки в суспільстві ризиків, підтверджується лише побічно, так як в більшості своїй студентська молодь отримує вищу освіту, яка розцінюється в більшій мірі як суспільно-значуща цінність на особистісному рівні, а не як фактор соціальної безпеки — знаходиться на передостанньому місці, покладаючи відповідальність на державу, право і сім'ю.

Із заходів, які можуть сприяти впевненості студентів у сьогодні та на перспективу, 70% опитаних відзначили можливість реалізувати свої знання в практичній діяльності. Надання гарантій отримання першого робочого місця — 67,3%; отримання якісної освіти в університеті — 58,5%; на гарантоване безоплатне якісне медичне обслуговування сподіваються —

23,5%, на соціальні гарантії для вразливих категорій студентської молоді — 17,5%; надання кредиту для купівлі особистого житла — 14,3%.

На соціальну безпеку — захищеність життєво важливих інтересів особистості, сім'ї та суспільства від внутрішніх і зовнішніх загроз — впливають як зовнішні, так і внутрішні чинники. Головним чинником соціальної безпеки країни, на думку студентів, є політична стабільність (67,3%), на другому місці знаходиться економічна стабільність країни (65%); забезпечення безпеки життя населення на третьому місці — 42,9%; ефективна зайнятість населення і захист працівників у сфері праці (27,6%) — четверте; задоволеність людей своїм життям (27,2%) — п'яте; доступність соціальних послуг для більшості населення — 18,9%; подолання бідності та соціальної нерівності — 18%; якість навколишнього середовища — 11,5%.

Згідно з класифікацією від ексклюзії, яку запропонував М. Вольф, для майбутніх фахівців може загрожувати ексклюзія від засобів до існування, від соціальних послуг, благополуччя та мереж соціальної безпеки; ексклюзія від культури споживання [6].

Отже, в Україні соціальна ексклюзія збільшується внаслідок невизначеності та бездієвості правових норм, відсутності інституціональної регуляції поведінки, деградації економіки.

Ситуація соціальної ексклюзії породжується об'єктивованими обставинами. Студенти, майбутні фахівці, що опинилися в сучасних обставинах, не всі зможуть скористатися наданими їм соціальними правами зреалізувати себе в професії. Таким чином, розглянуті соціологічні концепції демонструють вивчення різних явищ суспільства з точки зору їх функціонування і тим засвідчують необхідність розробки теорії соціальної безпеки. Для підготовки молодих фахівців з метою реалізації себе на ринку праці слід формувати адаптовані до потреб територіальних громад навчальні програми кризь приму контекстного навчання.

Список використаної літератури

1. Ананьїн В. О. Інформаційна безпека як складова національної безпеки України / В. О. Ананьїн, О. О. Пучков // Гілея: науковий вісник. — 2014. — Вип. 85. — С. 194-197.
2. Бородкин Ф. М. Социальные эксклюзии / Ф. М. Бородкин // Социологический журнал. — 2000. — № 3/4. — С. 5-17.
3. Коваль І. М., Подшивалкіна В. І., Мосійчук Т. С. Контекстність вищої освіти як чинник гуманітарної та міжнародної безпеки: до постановки проблеми / І. М. Коваль, В. І. Подшивалкіна, Т. С. Мосійчук // Вісник Одеського національного університету. Соціологія і політичні науки. — 2013. — Т. 18, вип. 3 (19). — С. 9-19.
4. Лукман Т. О социологическом видении нравственности и нравственной коммуникации / Т. Лукман // Социология на пороге XXI века: новые направления исследований. — М.: Интеллект, 1988. — С. 54-61.
5. Луман Н. Глобализация мирового сообщества: как следует системно понимать современное общество / Н. Луман // Социология на пороге XXI века: новые направления исследований. — М.: Интеллект, 1988. — С. 95-109.
6. Wolf M. Globalization and social exclusion: Some paradoxes // Social Exclusion: Rhetoric Reality Responses: International Institute for labourstudies. United Nations development program / Ed. by G. Rodgers, Ch. Gore, J. Figueiredo. — Geneva, 1994. — P. 81-102.

Стаття надійшла до редакції 21.04.15

Мосийчук Т. Е.

кафедра соціології

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,

Інститута соціальних наук, к. 40,

Французький бул. 24/26, г. Одеса-58, 65058, Україна

ОСОБЕННОСТИ ПОТЕНЦИАЛЬНЫХ СОЦИАЛЬНО-ЭКСКЛЮЗИВНЫХ ПРОЦЕССОВ В СРЕДЕ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ

Резюме

Статья посвящена особенностям изучения социальных рисков и потенциальных социально-экслюзивных процессов в студенческой среде. Автором раскрывается сущность понятия и описываются процессы социальной эксклюзии. Особый упор делается на идее необходимости исследования социальных рисков, которые могут привести к состоянию и ситуации социальной эксклюзии молодых специалистов.

Ключевые слова: социальная безопасность, социальная эксклюзия, риск.

Mosychuk T.

Department of sociology Odessa I. I. Mechnikov National University

k. 40, French Bul., 24/26, Odessa-58, 65058, Ukraine

THE FEATURES OF POTENTIAL SOCIAL EXCLUSION PROCESSES AMONG THE FUTURE SPECIALISTS

Summary

There are considered in the article the features of study the students' potential risks and processes of social exclusion. The author studies the essence of the concept and describes the processes of social exclusion. Particular emphasis is placed on the necessity to study social risks that may lead to the condition and situation of social exclusion of young professionals.

Key words: social security, social exclusion, social risk.